

Διδακτική Ενότητα 4 - Ο πρωταγόρειος μύθος: η διανομή των ιδιοτήτων στα ζώα

Εισαγωγικά σχόλια

Η πρωτοτυπία του μύθου του Πρωταγόρα

Σε αντίθεση με άλλες γνωστές κοσμολογικές εκδοχές (π.χ. στο *Έργα καὶ Ἡμέραι* του Ησιόδου και της Παλαιάς Διαθήκης) που εκφράζουν απαισιόδοξη ενατένιση της εξέλιξης του ανθρώπινου πολιτισμού, ο μύθος του Προμηθέα και του Επιμηθέα έχει εξαίρετο παιδευτικό περιεχόμενο, γιατί εμπνέει αισιοδοξία. Είναι μήνυμα πίστης στην προοδευτική πορεία του ανθρώπου, που ξεκινώντας από ατελέστερες μορφές βίου έφτασε σε αξιόλογα πολιτιστικά επιτεύγματα, χωρίς να έχουν εξαντληθεί οι δυνατότητες για μεγαλύτερες κατακτήσεις². (πβ Η *Ἀντιγόνη* του Σοφοκλή (Α' στάσιμο) παρουσιάζει την ίδια σειρά εφευρέσεων, αποδίδοντάς τες στον άνθρωπο, αλλά στο συμπέρασμα λέει ότι δεν αξίζουν τίποτε, αν δεν χρησιμοποιούνται για το καλό.) Επιπλέον, ο μύθος του Πρωταγόρα είναι ο μόνος που δεν εξαρτά την εξέλιξη της ανθρωπότητας αποκλειστικά από τις τέχνες, αλλά εισάγει στη διήγησή του **δύο διαδοχικές φάσεις**: είναι πρώτα οι τέχνες, που τις δίδαξε ο Προμηθέας, και ακολουθούν οι πολιτικές αρετές, που αυτές τις έδωσε ο Δίας³. Φαίνεται ότι ο μύθος που ακολουθεί είναι προσωπική δημιουργία του Πρωταγόρα και ίσως περιεχόταν στο έργο του «*Περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ καταστάσεως*»⁴. Τα καθαυτό μυθολογικά στοιχεία αποτελούν εξωτερική διακόσμηση που περιβάλλει την τελολογική άποψη του Πρωταγόρα για τη δημιουργία του ζωικού βασιλείου και του ανθρώπου⁵. [Τελολογική αντίληψη σημαίνει ότι οι διάφορες ιδιότητες και χαρακτηριστικά των ζώων εξηγούνται από τον σκοπό (τέλος) για τον οποίο πλάστηκαν, ή απλούστερα, από τη λειτουργία που επιτελούν. Στη φύση όλα

έχουν, σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, έναν σκοπό. Δεν ισχυρίζεται, όμως, το ίδιο για την ανθρώπινη ιστορία.]

Ο μύθος ως φιλοσοφική μέθοδος

Ο μύθος δεν είναι επινόηση των σοφιστών. Ήδη στον Όμηρο προβάλλεται και για διδακτικούς σκοπούς. Οι σοφιστές τον δανείστηκαν από την παράδοση, αλλά τόνισαν ιδιαίτερα το διδακτικό του μέρος, ενώ από τον κόσμο της φανταστικής περιπέτειας κράτησαν μόνο στοιχεία που δεν συγκρούονται βίαια με την λογική. Ως όργανο λογικής έρευνας ο μύθος παρουσιάζει σοβαρά μειονεκτήματα: α) ο εμπειρικός δογματισμός και β) η τάση προς την απλούστευση. Πρέπει να υποθέσουμε ότι οι σοφιστές κατέβαλαν ιδιαίτερη προσπάθεια για να περιορίσουν τις αδυναμίες αυτές. Ο μύθος βέβαια τέρπει τους ακροατές, αλλά συγχρόνως εξασθενεί την κριτική τους ικανότητα. Ο σοφιστής σ' αντίθεση με τον Πλάτωνα, επιχειρεί να στηρίξει την αλήθεια των απόψεων του πάνω στον μύθο.

Ερμηνευτικά σχόλια

Γιατί ο Πρωταγόρας αναφέρεται στους θεούς; Ποια χαρακτηριστικά συνάγουμε για τους θεούς;

Θεοὶ μὲν ἦσαν· Είναι δύσκολο να παραδεχτεί κανείς ότι αυτή η αναφορά στους θεούς αποσκοπεί στη θεολογική θεμελίωση της πολιτικής αρετής. Ο Πρωταγόρας ήταν αγνωστικιστής και η όποια παρουσία των θεών έχει αλληγορική-συμβολική σημασία, καθώς π.χ. ο Δίας συμβολίζει τη λογική νομοτέλεια που διέπει τη φύση, τον κόσμο και τις σχέσεις των όντων, έτσι ώστε αυτά να επιβιώνουν και να μην εξαφανιστούν ολοκληρωτικά. Οι άλλοι θεοί και ημίθεοι είναι τα όργανα της νομοτέλειας που επικρατεί στη φύση⁶. [Στην πραγματικότητα μετά τον μύθο ακολουθεί μια ορθολογιστική εξήγηση των κύριων σημείων του, από την οποία απουσιάζει εντελώς ο θεϊκός παράγοντας⁷.]

Η αναφορά, λοιπόν, στους θεούς είναι απλώς ένα τέχνασμα, το οποίο προσδίδει επιστημονικό κύρος στις αναπόφευκτα «αρχαϊκές» αναλύσεις του Πρωταγόρα και ως ένα σημείο αναπληρώνει την εύλογη για εκείνη την εποχή απουσία ειδικής ορολογίας και βαθύτερων γνώσεων από το χώρο της ιστορίας του πολιτισμού, της πολιτικής επιστήμης, της κοινωνιολογίας και της ψυχολογίας, που κατά τους κλασικούς χρόνους ήταν ανύπαρκτες. Με λίγα λόγια η αναφορά στους θεούς δεν είναι ανάγκη να ληφθεί στα σοβαρά. Άλλωστε, όπως φανερώνεται και από τη συνέχεια του μύθου (βλ. 6η Ενότητα), ο Πρωταγόρας δεν ενδιαφέρεται τόσο για το θέμα της ύπαρξης των θεών όσο για την εξήγηση της γένεσης του θρησκευτικού συναισθήματος.

Ἦν γάρ ποτε χρόνος: Είναι ο τυπικός τρόπος, με τον οποίο αρχίζουν οι μύθοι (πβ. *Μία φορά και έναν καιρό*). Προβάλλει την έννοια του χρόνου ως κυρίαρχου φυσικού μεγέθους, στο οποίο εγγράφεται η ύπαρξη των θεών και των θνητών όντων (ζώων και ανθρώπων).

καὶ τούτοις: Η παρουσία του προσθετικού καὶ υποδηλώνει ότι υπήρχε χρόνος κατά τον οποίο γεννήθηκαν και οι θεοί. Δεν ήταν λοιπόν άναρχοι, αφού και γι' αυτούς υπήρχε **αρχή γένεσης**⁸. Η αντίληψη αυτή ταυτίζεται με τη θέση του Ησιόδου. Ο όρος **γένεσις** αναφέρεται στη διαδικασία με την οποία κάτι που δεν υπήρχε άρχισε να υπάρχει. Στον κοσμογονικό του μύθο ο Πρωταγόρας παρουσιάζει τη γένεση του κόσμου ως θεϊκή δημιουργία.

γῆς ἔνδον: Πρόκειται για την αρχέγονη αντίληψη της Μητέρας-Γης στην κοιλιά της οποίας γονιμοποιήθηκαν και δημιουργήθηκαν τα ζώα και τα φυτά⁹. Επίσης, υπόκειται σε αυτό το σημείο η αντίληψη περί αυτοχθονισμού (αὐτὸς + χθών=γη), που ήταν ιδιαίτερα αγαπητή στους Αθηναίους, γιατί έδινε αίσθημα προνομιακής σχέσης με την πατρίδα κι ευγενικής καταγωγής

(πβ. τον μύθο του Κάδμου και τη διατύπωση του Θουκυδίδη *οί αὐτοὶ αἰεὶ οἰκοῦντες* B, 36).

ἐκ γῆς καὶ πυρός· Τα πρώτα στοιχεία, που με την ένωσή τους σχηματίστηκαν τα όντα. Τα **πρώτα στοιχεία** αποτέλεσαν βασικό αντικείμενο μελέτης των **προσωκρατικών φυσικών φιλόσοφων** της ιωνικής και της ελεατικής σχολής· ο πλήρης κατάλογος τους περιλάμβανε τέσσερα (*γῆ – πῦρ – ὕδωρ – ἀήρ*), αλλά ο Παρμενίδης θεώρησε πρωταρχικά τα δύο πρώτα. Τις απόψεις του Παρμενίδη και του Εμπεδοκλή [σύμφωνα με τον οποίο τα έμβια όντα προήλθαν από τη σύνθεση της φωτιάς, του χρώματος, του νερού και του αέρα. Τα δύο τελευταία στοιχεία, το νερό και ο αέρας, δεν κατονομάζονται από τον σοφιστή.] φαίνεται να ακολουθεί εδώ ο Πρωταγόρας¹⁰. (βλ. και σχόλιο βιβλίου: Στο κοσμολογικό του έργο Τίμαιος (53a-b) ο Πλάτων θέτει την **ύπαρξη των 4 στοιχείων πριν τη δημιουργία-μορφοποίηση του κόσμου** από τον θεό.

ἄγειν πρὸς φῶς· Πολύ βασικός ο **συσχετισμός φως – ζωή** στους αρχαίους Έλληνες (βλ. παρακάτω τον πλατωνικό μύθο του Σπηλαίου για τον συμβολισμό του φωτός). Οι θεοὶ δίνουν στα θνητά γένη μόνο την εξωτερική μορφή τους και, όταν επρόκειτο να τα φέρουν στο φως, αναθέτουν στον Προμηθέα και στον Επιμηθέα την κατανομή των ιδιοτήτων σε αυτά. Το γεγονός ότι οι θεοὶ περιορίζονται μόνο στο να πλάσουν τα θνητά γένη μπορεί να φαίνεται παράδοξο, διατυπώνεται όμως στο πλαίσιο ενός μύθου με συμβολική σημασία.

Προμηθεΐ καὶ Επιμηθεΐ· Πρόκειται για τους δύο τιτάνες, γιους του Ιαπετού και της Ωκεανίδας Κλυμένης. Το όνομα του Προμηθέα σημαίνει τον προνοητικό, αυτόν που σκέφτεται προτού ενεργήσει, ενώ το όνομα του Επιμηθέα αυτόν που σκέφτεται μετά την ενέργεια, τον μη προνοητικό. [*Προμηθεύς < προμηθής (πρό + μῆτις : σκέψη) = προνοητικός,*

προβλεπτικός. Ἐπιμηθεύς < ἐπί + μῆδος (πληθ. μήδεα, τά: σκέψεις, επινοήσεις, τεχνάσματα) = απερίσκεπτος, απρονόητος, σκεπτόμενος κατόπιν εορτής.]

κοσμήσαι τε καὶ νεῖμαι· Πρόκειται για σχῆμα πρωθύστερο.

«νείμαντος δέ μου,» ἔφη ...· Αξιοσημείωτη μετάβαση από τον πλάγιο στον ευθύ λόγο που δίνει ζωηρότητα και παλμό. Στοιχεία του δημώδους ύφους¹¹ στο συγκεκριμένο μύθο είναι:

1. η χαρακτηριστική – τυπική αρχή του μύθου: **Ἦν γάρ ποτε χρόνος**
2. η απλή κατασκευή του λόγου, χωρίς μακροσκελείς περιόδους
3. η παρατακτική σύνδεση
4. η συχνή χρήση του **οὖν** και του **ἐπειδή**
5. η συχνή επανάληψη των ίδιων λέξεων (π.χ. **νεῖμαι, νείμαντος, νέμει, νέμων**)
6. η εναλλαγή του ευθέως και του πλαγίου λόγου
7. οι πολλές διαιρέσεις των εννοιών, τα μέλη των οποίων συνδέονται με τα **τοῖς μὲν – τὰ δέ, ἃ μὲν – ἃ δέ** κ.ά.

Υπάρχουν ωστόσο και στοιχεία με ιδιαίτερα έντονη ποιητική πνοή και δύναμη (πβ. **ἄοπλον φύσιν, σμικρότητι ἤμπισχε, πτηνόν φυγὴν, ἀἴστωθείη**, κ.ά.) Ο Πρωταγόρας μιμείται από τη μια το περίτεχνο ύφος του σοφιστή και από την άλλη την αφέλεια και φυσικότητα του λαϊκού τρόπου έκφρασης που ταιριάζει στην αφήγηση του μύθου

μὴ τι γένος ἀἴστωθείη· Η βασική μέριμνα και φροντίδα του Επιμηθέα είναι να εξασφαλίσει τη διαιώνιση όλων των ειδών της ζωής, η εξισορρόπηση των αντίρροπων τάσεων στο πλαίσιο του οικοσυστήματος (νόμος της αναπλήρωσης). Όλα εκείνα πάντως με τα οποία εφοδιάστηκαν τα έμβια όντα προβάλλονται ως δώρα των θεών.

πρὸς τὰς ἑκ Διὸς ὥρας· Ο Δίας, ως θεός του ουρανού, ρυθμίζει και όλα τα μετεωρολογικά φαινόμενα, άρα και τις εποχές του έτους (**Ἦραι**) που θεωρούνται θυγατέρες του¹². (βλ. και σχόλιο σχολικού βιβλίου) Επειδή η λέξη **ὥρα** χρησιμοποιόταν ιδιαίτερα για να δηλώσει την καλύτερη εποχή του χρόνου, κατέληξε επίσης να σημαίνει, όπως η λέξη **καιρός**, την κατάλληλη ώρα, τη σωστή στιγμή, όπως ακόμα και την καλή στιγμή της ζωής του ανθρώπου, δηλαδή τη νεότητα. Στη μυθολογία, **οι Ἦρες, κόρες του Δία και της Θέμιδος**, ήταν τρεις: η Ευνομία, η Δίκη και η Ειρήνη, προστάτευαν δε τις εποχές του έτους και τους καρπούς κάθε εποχής, και θεωρούνταν αιτίες της ωριμότητας και της τελειότητας όλων των φυσικών πραγμάτων, κυρίως δε της ακμής και της ομορφιάς του ίδιου του ανθρώπου.

Η κατανομή των ιδιοτήτων στα ζώα¹³

Ο ιδεολογικός πυρήνας του μύθου στο εδάφιο αυτό συνίσταται στη σκόπιμη ισορροπία που χαρακτηρίζει τον ζωικό κόσμο. Ο Πρωταγόρας εξηγεί **τελολογικά** τον «νόμο της αναπλήρωσης» στη φύση, αφού σύμφωνα με τους βιολογικούς νόμους κάθε ζώο έχει εφοδιαστεί με τα αναγκαία μέσα επιβίωσης, αυτοσυντήρησης και διαιώνισης του είδους του. Ειδικότερα, παρατηρούμε ότι οι ιδιότητες μοιράζονται στα ζώα έτσι ώστε μία αδυναμία να αναπληρώνεται από μία ικανότητα, **με σκοπό** να εξασφαλίζονται με αυτόν τον τρόπο α) η ύπαρξη και η διαιώνιση του κάθε είδους και β) η ισορροπία του οικοσυστήματος μέσα από την εξισορρόπηση των αντίρροπων δυνάμεων που λειτουργούν στο εσωτερικό του.

Συγκεκριμένα:

- η ταχύτητα αντισταθμίζει την αδυναμία,
- τα φτερά ή η υπόγεια κατοικία αντισταθμίζουν το μικρό σωματικό μέγεθος,
- όσα ζώα έχουν δύναμη, δεν χρειάζονται ταχύτητα,
- όσα έχουν μεγάλο σωματικό μέγεθος, σώζονται χάρη σ' αυτό,

- τα όπλα αντισταθμίζουν την έλλειψη δύναμης και ταχύτητας,
- για να αντιμετωπίζουν τις μεταβολές του καιρού, εφοδιάζονται με πυκνό τρίχωμα και γερό δέρμα,
- σε αυτά που γίνονται βορά, τροφή άλλων ζώων δίνεται η δυνατότητα να γεννούν πολλούς απογόνους,
- όσα τρέφονται με άλλα ζώα, γεννούν λίγους απογόνους,
- δίνονται διαφορετικά είδη τροφής σε κάθε είδος ζώου, για να μην εξαντληθούν συγκεκριμένα είδη διατροφής.

Ακόμη φαίνεται ότι η ποικιλία των ζωικών ειδών με διαφορετικές ιδιότητες και ικανότητες δείχνει ότι στον ζωικό κόσμο επικρατεί συνεχής αγώνας για επιβίωση, ένας διαρκής πόλεμος για την ύπαρξη, και επιπλέον ότι **η τελική ισορροπία του οικοσυστήματος προκύπτει από την εναρμόνιση των αντιθέτων**, ως ενότητα αντιθέτων (διαφαίνεται η θέση του **Ηράκλειτου**, για την «**παλίντονον/άφανη άρμονίην**»).

Ακόμη να προσθέσουμε ότι οι ιδιότητες των ζώων προβάλλονται ως δώρα των θεών, δηλαδή ως δοσμένες εκ των προτέρων ιδιότητες που τα ζωικά είδη έχουν χωρίς καμία ενεργητική συμμετοχή τους στην απόκτησή τους και παρέχονται μάλιστα από την κατώτερη και ελλιπέστερη θεϊκή μορφή του Επιμηθέα.

Τέλος, η τεολογική εξήγηση της αντισταθμιστικής και σύμμετρης κατανομής των ιδιοτήτων στα ζώα, που επιχειρεί ο Πρωταγόρας στην εξεταζόμενη ενότητα, γίνεται ιδιαίτερα αντιληπτή στη χρήση της γλώσσας με το πλήθος αντιθετικών σχημάτων και προσδιορισμών του τελικού αιτίου.

Διευκρίνιση: Στο μύθο του Πρωταγόρα η **είμαρμένη** αναφέρεται δύο φορές: **χρόνος είμαρμένος** (4^η ενότητα) και **είμαρμένη ημέρα** (5^η ενότητα). Είναι στοιχείο του μύθου, που προσδιορίζει χρονικά την εξέλιξη. Εκφράζει «το πλήρωμα του χρόνου», το πέρασμα από μία εποχή σε άλλη, από μια μορφή ζωής σε άλλη, που ούτε στιγμιαίο είναι ούτε αυτόματο. Αν αφαιρέσουμε το περίβλημα του μύθου από την αφήγηση του Πρωταγόρα, σημαίνει ότι το πέρασμα σε άλλο στάδιο γίνεται κάτω από την πίεση της ανάγκης για

επιβίωση ή βελτίωση της ζωής¹⁴. Σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, λοιπόν, η **γένεση του κόσμου δεν μπορούσε να συμβεί ούτε νωρίτερα ούτε αργότερα από τότε που έγινε.**

Λεξιλογικά σχόλια

- *είμαρμένος < μείρομαι: μέρος, μερίς, μερίζω, μόρος (=θάνατος), μοῖρα, μόρσιμος(=θανάσιμος), μερίδιο, μοιράζω, μοιρασιά, μέρισμα*
- *κεράννυται < κεράννυμι: κράσις, κρατήρας, κρασί, κράμα*
- *νεῖμαι < νέμω: νομή, διανομή, νομάς, νόμος, νομίζω, νόμισμα*
- *ἐπισκέψαι < ἐπισκοπέομαι – οὔμαι: σκοπός, σκοπεύω, σκοπιά, επίσκοπος, σκέπτομαι, σκέψη, σκεπτικός*
- *κατάγειος < κατά + γῆ: γήινος, γηγενής, υπόγειος, υπέργειος, Ανώγεια, απογείωση, προσγείωση*
- *πορίζω < πείρω (=διαπερνώ): πορθμός, πόρος, πορεύω-ομαι, περνάω, απορώ*

Ασκήσεις λεξιλογικές

- 1.** Να γράψετε από δύο ομόρριζα της αρχαίας ή της νέας ελληνικής για τις παρακάτω λέξεις: *είμαρμένος, κεράννυται, νεῖμαι, ἥμπισχεν, ἐμηχανᾶτο, θριξίν, βορά, προσῆψε, πορίζων.*
- 2.** Να γράψετε από ένα αντίθετο στην αρχαία ελληνική για τις παρακάτω λέξεις (στην ίδια πτώση και στο ίδιο γένος): *θνητά, φῶς, ἐκάστοις, κατάγειον, δυνατοῖς, ὀλιγογονίαν.*
- 3.** *πῦρ, γῆ:* Να χρησιμοποιήσετε τα ουσιαστικά ως πρώτο συνθετικό σε πέντε για το καθένα διαφορετικά σύνθετα.
- 4.** *κατευνάζω, κατανάλωση, εκδορά, αμπέχονο, αυτάρκεια, σαρκοβόρο, καταβροχθίζω, περιδέрайο:* Να εντοπίσετε στο κείμενο τις ομόρριζες των λέξεων που σας δίνονται.

Διδακτική Ενότητα 5η - Ο πρωταγόρειος μύθος: η κλοπή της φωτιάς - έντεχνη σοφία και λόγος

Εισαγωγικά σχόλια

Ο Πρωταγόρας προβάλλει από την αρχή τη **φυσική ένδεια του ανθρώπου**, γιατί, από τη στιγμή που ο άνθρωπος δεν διαθέτει φυσικά εφόδια αυτοσυντήρησης του είδους του, η ύπαρξή του εξαρτάται από τον ίδιο και όχι από τη φύση.

Στη θεωρία του για τη γένεση και εξέλιξη του ανθρώπου ο Πρωταγόρας επηρεάζεται από τους **προσωκρατικούς φυσικούς φιλοσόφους**.

1. Αποδίδει τη δημιουργία κάθε ζωντανού οργανισμού στη μητέρα Γη.
2. Ακολουθεί την ελληνική παράδοση περί αυτοχθονισμού (γῆς ἔνδον), όπου υποκρύπτεται και μια αίσθηση ευγενούς καταγωγής.
3. Υπογραμμίζει την αξία της φωτιάς στην ανθρώπινη πρόοδο.
4. Η θέση που υπολανθάνει σ' αυτόν τον μύθο, σχετικά με την εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού είναι αισιόδοξη (πβ. Σοφ. **Ἀντιγόνη**, πρώτο στάσιμο), σε αντίθεση με την απαισιόδοξη εικόνα που δίδεται στο «**Ἔργα καὶ Ἡμέραι**» του Ησιόδου, όπου γίνεται λόγος για παρακμή και εκφυλισμό του ανθρωπίνου γένους στη διαδρομή των αιώνων.

Ερμηνευτικά σχόλια

οὐ πάνυ ... ὁ Ἐπιμηθέας ἔλαθεν· Ο Επιμηθέας επιβεβαιώνοντας πλήρως το όνομα του ενέργησε **απερίσκεπτα** δαπανώντας όλες τις διαθέσιμες ικανότητες για τα υπόλοιπα ζώα κι αφήνοντας τον άνθρωπο χωρίς εφόδια, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί σε τραγικό αδιέξοδο (**ἡπὸρρει ὅτι χρήσαιτο**). Αξιοσημείωτη η τριπλή επανάληψη της απορίας στο κείμενο: **ἡπὸρρει, ἀποροῦντι, ἀπορία**.

ἀκόσμητον τὸ ἀνθρώπινον γένος· Το ρήμα **κοσμῶ** σημαίνει τακτοποιώ, διευθετώ, αλλά και στολίζω, καλλωπίζω. Οι αρχαίοι Έλληνες, που θαύμαζαν ιδιαίτερα την τάξη, ισορροπία και αρμονία του σύμπαντος, το ονόμασαν **κόσμον** , δηλαδή στολίδι. Το επίθετο **ἀκόσμητος**, αναφερόμενο στον άνθρωπο, δηλώνει ότι αυτός δεν είναι εξοπλισμένος από τη φύση με αυτάρκειες σωματικές ιδιότητες και ικανότητες.

Με άλλα λόγια ο άνθρωπος για την αυτοσυντήρησή του δεν διαθέτει κανένα έμφυτο και πολύπλοκο σύστημα ενστίκτων, αλλά αντίθετα πάσχει από σωματική και βιολογική κατωτερότητα. Αντανακλάται επομένως η εμπειρική γνώση ότι ο άνθρωπος αδυνατεί να επιβιώσει αρκούμενος μόνο στις πενιχρές, συγκριτικά με διάφορα ζώα, σωματικές του ικανότητες. [Ο Αριστοτέλης αντίθετα διατείνεται ότι η δημιουργία του ανθρώπου είναι τέλεια και ότι όσοι ισχυρίζονται το αντίθετο, πως ήταν δηλ. κατώτερη από εκείνη των άλλων ζώων, σφάλλουν¹⁹. Στα **Πολιτικά** ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος «γεννιέται εφοδιασμένος από τη φύση με όπλα για να υπηρετήσει τη φρόνηση και την αρετή», εννοώντας τα φυσικά του πάθη, τη λογική, τη γλώσσα. (δες 7η Ενότητα)].

Αξιοσημείωτο το γεγονός ότι γίνεται λόγος για ανθρώπους γενικά, όχι για ελεύθερους και δούλους, για ευγενείς, για Έλληνες και βαρβάρους κτλ. Ο Πρωταγόρας με τη συγκεκριμένη έκφραση φαίνεται ότι υπερασπίζεται την άποψη ότι **οι άνθρωποι είναι φύσει ίσοι, αλλά θέσει άνισοι**, δηλαδή η φύση προίκισε τους ανθρώπους με τα ίδια γνωρίσματα, αλλά η κοινωνική συμβίωση και οργάνωση τελικά τους καθιστά άνισους. Άλλοι σοφιστές προχώρησαν περισσότερο στην ενότητα του ανθρώπινου γένους με τις διακηρύξεις τους κατά των κοινωνικών και φυλετικών διακρίσεων (Αντιφών, Αλκιδάμας). Πρόκειται για πρωτοποριακές για την εποχή τους αντιλήψεις. Η σημασία τους σε σχέση με τις αριστοκρατικές αντιλήψεις της εποχής τους, ακόμα και σε σχέση με σύγχρονες θεωρίες π.χ. για Αρίους είναι προφανής²⁰.

είμαρμένη^{*} Για τους αρχαίους η είμαρμένη είναι αναπότρεπτη, ισχυρότερη και από τους θεούς δύναμη, που από τα πριν ορίζει τη μοίρα του ανθρώπου²¹. (βλ. σχόλιο προηγούμενης ενότητας)

Το διπλό δώρο του Προμηθέα (ή ἔντεχνος σοφία σὺν πυρί, ή περί τὸν βίον σοφίαν, ή ἔμπυρος τέχνη) και η σημασία του

Γενικό σχόλιο: Η έξοδος του ανθρώπου από το εσωτερικό της γης, «**ἐκ γῆς**», στο φως του ήλιου δεν οφείλεται στις έτοιμες δυνάμεις ύπαρξης που του χάρισε η φύση (Επιμηθέας), όπως έγινε για τα άλλα ζωικά είδη. Για τα ζωικά είδη η ανοδική πορεία από το εσωτερικό της γης στο φως ήταν απλώς μια πορεία προς τη βιολογική ύπαρξη. Αντίθετα, για τον άνθρωπο η πορεία από το εσωτερικό της γης στο φως συνιστά μια ανοδική πορεία από τις εξαρτήσεις της βιολογικής ύπαρξης στην αυτονομία του νοήμονος όντος. Αυτό το ποιοτικά διαφορετικό, σε σχέση με τα ζωικά είδη, πέρασμα του ανθρώπου από τη γη στο φως, από τη βιολογική παρουσία στη νοήμονα και αυτοπροσδιοριζόμενη ύπαρξη, αποδίδεται συμβολικά με τη μορφή του Προμηθέα.

τὴν ἔντεχνον σοφίαν σὺν πυρί^{*} Την κρίσιμη στιγμή για τον άνθρωπο παρεμβαίνει αποφασιστικά ο Προμηθέας, ο οποίος κλέβει τις τεχνικές γνώσεις του Ηφαίστου και της Αθηνάς μαζί με τη φωτιά και τα δίνει στον άνθρωπο. Έτσι ο φιλεύσπλαχνος Προμηθέας παρέχει τη δυνατότητα στον άνθρωπο όχι μόνο να επιβιώσει, αλλά και να δημιουργήσει τεχνικό πολιτισμό, μια ανώτερη μορφή ζωής και να διαφοροποιηθεί από όλα τα άλλα έμβια όντα²².

Η μυθική μορφή με την οποία ο Πρωταγόρας ντύνει την άποψή του για τη γένεση του πολιτισμού δεν μας επιτρέπει να πάρουμε κάθε λέξη του τοις μετρητοίς. Πρόκειται βέβαια για συμβολισμούς και θα πρέπει να δούμε την παρέμβαση του Προμηθέα ως φάση της εξέλιξης, στην οποία

δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την επιβίωση του ανθρώπου και την προσαρμογή του στο φυσικό περιβάλλον, πραγματοποιείται η γένεση των τεχνών και σχηματίζονται οι πρώτες κοινωνίες. Στην προηγούμενη φάση (του Επιμηθέα) συντελείται ο **βιολογικός σχηματισμός** του ανθρώπου.

Τι είναι όμως η «**έντεχνος σοφία**»; Πρόκειται για τη **λογική** με την οποία ο άνθρωπος αναδείχτηκε στη συνέχεια **κατασκευαστής και δημιουργός** (homo faber): για να επιβιώσει, εξαρτάται αποκλειστικά και υποχρεωτικά από την ευφυΐα του. Κατανοούμε, λοιπόν, τον όρο ως **τεχνογνωσία**, η οποία επιτρέπει στον άνθρωπο να προβεί σε επινοήσεις και εφαρμογές σωτήριες για τη ζωή του που προωθούν την εν γένει παρουσία του στον κόσμο. Ειδικότερα, η κατάκτηση τεχνικής συνδέεται με την ανάπτυξη τεχνικών δεξιοτήτων, την οργάνωση της εργασίας ως κατασκευαστικής διαδικασίας, για παράδειγμα σπιτιών, όπλων, εργαλείων, με την επινόηση συμβολικών συστημάτων επικοινωνίας και αντιμετώπισης καθημερινών αναγκών, πχ. γλώσσα, γραφή, αρίθμηση, με την καλλιέργεια, πχ. γης, και με την αγωγή, καθώς όλα αυτά δεν είναι εξωτερικά προς τη φύση του ανθρώπου, αλλά την επηρεάζουν και οδηγούν τον άνθρωπο σταδιακά σε έλεγχο των παθών και οργάνωση της άμυνάς του προς τους άλλους. Πάντως, η σοφία αυτή δεν συνδέεται με τη γνώση των επιστημών και τη φιλοσοφία. (δες και σχόλιο σχολικού βιβλίου)

☞ Αξιοσημείωτο είναι ότι οι τεχνικές γνώσεις εννοούνται εδώ χορηγημένες στον άνθρωπο ως ολοκληρωμένο σύνολο a priori και όχι ως αποτέλεσμα σταδιακής πείρας μέσα στους αιώνες. Επιπλέον, η **έντεχνος σοφία**, όπως προκύπτει και από τη σχετική διήγηση, είναι **έμφυτη** στον άνθρωπο από την αρχή, αφού ο Προμηθέας τη χαρίζει στους πρώτους ανθρώπους τη στιγμή της δημιουργίας τους. Δεν είναι παρά μια διαφορετική έκφραση για τη δεξιοτεχνία, που κατά τον Ευριπίδη και τον Αισχύλο είναι το πρώτο δώρο των θεών²³.

ἔμπυρος τέχνη· Η φωτιά, η πρώτη μεγάλη πηγή ενέργειας που έμαθε να μεταχειρίζεται ο άνθρωπος, εύλογα τοποθετείται στη βάση όλων των έως τότε τεχνολογικών κατακτήσεων. Ως πηγή ενέργειας υπήρξε αναγκαία συνθήκη για να οδηγηθεί ο άνθρωπος στα υψηλά τεχνικά επιτεύγματα και να αντισταθμίσει με αυτά τη φυσική αδυναμία του. Η «ἔμπυρος τέχνη» εκφράζει την εφαρμοσμένη, την κατασκευαστική εκδήλωση της ανθρώπινης δραστηριότητας. Η «ἔμπυρος τέχνη» είναι η πρακτική εφαρμογή των τεχνικών γνώσεων κυρίως με τη χρήση της φωτιάς, καθώς είναι γνωστό ότι πολλά υλικά, όπως τα μέταλλα, μπορούν να γίνουν αντικείμενο κατεργασίας με τη χρήση της φωτιάς. Ο Πρωταγόρας, λοιπόν, πρέπει να είχε στο μυαλό του αυτό που σήμερα ονομάζουμε τεχνολογία, τηρουμένων των αναλογιών. Εννοούμε, βέβαια, μια τεχνολογία προσαρμοσμένη στα μέσα και τις δυνατότητες της εποχής.

τὴν δὲ πολιτικὴν οὐκ εἶχεν· Οι άνθρωποι σ' αυτό το στάδιο της λεγόμενης φυσικής κατάστασης δεν έχουν τη δυνατότητα να οργανώσουν πολιτική και κοινωνική ζωή και να αναπτύξουν κατ' επέκταση πνευματικό πολιτισμό²⁴. Γίνεται σαφές ότι η πολιτική τέχνη είναι ανώτερη κατάκτηση, η οποία στον μύθο χαρακτηρίζει την κοινότητα των θεών και όχι των ανθρώπων, και αποτελεί στοιχείο εξουσίας του Δία απέναντι στους άλλους θεούς και τον κόσμο. Η παρουσίασή τους ως δώρων των θεών και όχι ως ανακαλύψεων του ανθρώπου μπορεί να θεωρηθεί και ως ένδειξη σεβασμού προς αυτούς και προσπάθεια αποφυγής ύβρης εκ μέρους των ανθρώπων. Άρα η κατάκτηση της τεχνικής από τον άνθρωπο, που χαρακτηρίζεται σαν τιτανική πράξη κλοπής, συνέβη σε μια πρώιμη φάση, προκοινωνική και δείχνει τις τότε δυνατότητες του ανθρώπινου πνεύματος. Αντίθετα, η πολιτική ήταν ακόμη απρόσιτη σχεδόν στο ανθρώπινο πνεύμα και κατακτήθηκε σε υστερότερη στιγμή της ιστορίας του ανθρώπου και αφού είχαν διαμορφωθεί οι κατάλληλες συνθήκες.²⁵

παρὰ τῷ Δίῳ· Η Δίκη θεωρείται ως πάρεδρος **Διὸς**, ενώ στον Σοφοκλή (Αντιγόνη, στ. 451) χαρακτηρίζεται ως **ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν**.

ἀκρόπολιν τὴν τοῦ Διὸς· Κατά το πρότυπο των ανθρωπίνων πόλεων το ανάκτορο του πατέρα των θεῶν βρισκόταν σε ακρόπολη – στην υψηλότερη κορυφή του Ολύμπου. Οι αρχαίοι Ἕλληνες φαντάζονταν τους θεούς με ανθρώπινα χαρακτηριστικά και ιδιότητες. Επίσης, φαντάζονταν τον κόσμο στον οποίο ζούσαν οι θεοί και την κοινωνική τους οργάνωση με πολλές αναλογίες με τον ανθρώπινο κόσμο (π.χ. οι κατοικίες των θεῶν, η ακρόπολη όπου φυλάσσεται η πολιτική τέχνη, οι φρουρές, οι θεοί κτλ.).

αἱ Διὸς φυλακαὶ φοβεραὶ· Πρόκειται πιθανόν για το Κράτος και τη Βία, όπως τους συναντούμε στον Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου και στον Ησίοδο. Είναι τα ὄργανα της εξουσίας του Δία. Στο μύθο του Πρωταγόρα συμβολίζουν τη δυσκολία της απόκτησης της πολιτικής τέχνης, τις επίπονες προσπάθειες του ανθρώπινου γένους για πολιτική οργάνωση. Η παρουσία των θεῶν στο μύθο φανερώνει την παρουσία της φύσης μέσα στην κοινωνία (η οποία δηλώνεται καλύτερα και στην 4η ενότητα)²⁶.

οἴκημα τὸ κοινόν· Η αθηναϊκή μυθολογία και λατρεία είχε συνδέσει στενά τον Ἡφαίστο και την Αθηνά. Ἐτσι, η Αθηνά έγινε παιδαγωγός του γιου του Ηφαίστου, ενώ υπήρχαν και κοινές εορτές. Επίσης, στην **Αρχαία Αγορά της Αθήνας** αλλά και στην Ολυμπία είχε ιδρυθεί κοινός ναός του Ηφαίστου και της Αθηνάς. Η αναφορά του Πρωταγόρα στην Αθηνά και τον Ἡφαίστο και στο εργαστήρι τους συνιστά και έναν σαφή υπαινιγμό οργάνωσης της θεϊκής κοινότητας στη βάση ενός «καταμερισμού των εργασιών», όπου ο Δίας κατέχει την ύψιστη πολιτική τέχνη, ενώ η Αθηνά και ο Ἡφαίστος καταγίνονται με τέχνες συνδεδεμένες με την αντιμετώπιση των καθημερινών αναγκών επιβίωσης, την πρακτική επινοητικότητα και την κατασκευαστική ικανότητα.

τὴν τε ἔμπυρον τέχνην τὴν τοῦ Ἥφαίστου καὶ τὴν ἄλλην τὴν τῆς Ἀθηνᾶς·
Εδώ εξυπακούεται αφενός η πρακτική του Ηφαίστου και αφετέρου η θεωρητική της Αθηνάς γνώση, η εναρμόνιση των οποίων δημιουργεί την πρόοδο του τεχνολογικού πολιτισμού. Είναι αντιληπτό ότι προβάλλεται ιδιαίτερα η σημασία της φωτιάς για την ύπαρξη του ανθρωπίνου γένους, αλλά και η άρρηκτη σύνδεση μεταξύ της τεχνολογικής και της πνευματικής ανθρώπινης δραστηριότητας.

κλοπῆς δίκη μετῆλθε· Είναι γνωστό πως ο Προμηθέας τιμωρήθηκε ιδιαίτερα σκληρά για τη συγκεκριμένη πράξη του. Κάθε επίτευγμα απαιτεί ανυπολόγιστες θυσίες σε μια πορεία συνεχούς αναζήτησης του καλύτερου. Και αυτή τη διπλή διάσταση της επιτυχίας και του τιμήματός της υπενθυμίζει η λιτή αναφορά στην τιμωρία του Προμηθέα. Το επίτευγμα για να έχει αξία και διάρκεια προϋποθέτει αυταπάρνηση και ανιδιοτέλεια και αυτό το υπαινίσσεται η φράση του Πρωταγόρα στην οποία φαίνεται ότι ο θεός που λυπήθηκε τους ανθρώπους και έκλεψε τη φωτιά, τιμωρήθηκε για την πράξη του: 1) αμέλεια, παράβαση της αρχικής εντολής των θεών και απρονοησία, 2) ενέργεια με δόλιο τρόπο, 3) το αποκλειστικό προνόμιο των θεών γίνεται κτήμα των ανθρώπων.

Βασική επισήμανση: Η δυναμική της ιστορίας είναι φανερή: πιο πάνω από την τεχνική είναι η πολιτική, αλλά όχι ακόμη για τον άνθρωπο. Προηγείται η επίλυση ζωτικών αιτημάτων των υλικών συνθηκών ύπαρξης του ανθρώπου, η οποία στη συνέχεια του επιτρέπει να σκεφτεί για τα επιτεύγματά του, την κυριαρχία του στη φύση και την προαγωγή των συνθηκών ζωής του. Κάθε στάδιο προετοιμάζεται από το προηγούμενο και προετοιμάζει το επόμενο σε μια δυναμική πορεία, όπου η κάθε κατάκτηση γίνεται βάση για την επόμενη με πολύ κόπο και με μεγάλο τίμημα κάποιες φορές, οπωσδήποτε καθόλου ανώδυνα.

Λεξιλογικά Σχόλια

- ἔλαθεν < λανθάνω: λάθος, λάθρα, λαθραίος, αλάθητος, λήθη, λήθαργος, αλήθεια
- ὁρᾷ < ὁράω - ὤ: ὄραση, ορατός, αόρατος, ὄραμα, πανόραμα, διορατικός
- ἔχοντα < ἔχω: σχέση, σχέτλιος (=άθλιος, δυστυχής), σχήμα, σχολή, σχεδόν, ὄχημα, ἐξοχος, ηνίοχος, ἐνοχος, ανοχή, ἐξη, εξής, ανεκτός, ευεξία, καχεξία, καχεκτικός, πλεονέκτης, ἐχέμυθος, ἐχέφρων, πολιούχος, αξιωματούχος
- ἔντεχνον < ἐν + τέχνη < τέκτων: τεχνάζομαι, τέχνασμα, τεχνηέντως, τεχνητός, τεχνικός, τεχνίτης, τεχνολογία, καλλιτέχνης, αριστοτεχνικός, αρχιτέκτονας, αρχιτεκτονική
- λέγεται < λέγω: λέξη, λεκτικός, λεξικό, λόγος, λογικός, λογή, διαλογή, λογαριάζω, λογαριασμός, διάλογος, παράλογος, παραλογισμός

Ασκήσεις λεξιλογικές

1. Να αντιστοιχίσετε τα δεδομένα της στήλης Α' με τα δεδομένα της στήλης Β'.

Α'	Β'
1. ήπóρει	α. παρανομία
2. νομήν	β. αχρείος
3. χρησίμην	γ. αλήθεια
4. λαθών	δ. δεικτικός
5. δίκη	ε. πέρασμα

2. Να γράψετε από δύο ομόρριζα της αρχαίας ή της νέας ελληνικής για τις παρακάτω λέξεις: σοφός, γένος, χρήσαιο, ὄρᾱ, ἐξιέναι, πυρός, δωρεῖται, ἐνεχώρει, λαθών, δίδωσι
3. Να γράψετε από ένα αντίθετο στην αρχαία ελληνική για τις παρακάτω λέξεις (στην ίδια πτώση και στο ίδιο γένος): ἄλογα, ἔρχεται, ἐμμελῶς, εὐπορία, ὕστερον.
4. κλέψας < κλέπτω: α) Να σχηματίσετε τρία παράγωγα ουσιαστικά από το ρήμα. β) Χρησιμοποιώντας ως πρώτο συνθετικό το θέμα του ρήματος να γράψετε δύο σύνθετες λέξεις.
5. Να εντοπίσετε στο κείμενο λέξεις ομόρριζες με τις ακόλουθες: πολυμήχανος, μελωδικός, οδόστρωμα, εύχρηστος, επίφοβος, κοινόβιο, λαθροκυνηγός, προμήθεια, κόσμημα.